

Ի մի բերելով մեր դիտարկումները, մատնանշենք մի կարևոր հանգամանք. արտաքուստ թվում է, թե վեհի կատեգորիայի ուսումնասիրությանը շատ տեսաբաններ են զբաղվել և բացահայտել կարևոր գծերից շատերը: Սակայն դա միայն արտաքուստ: Իրականում, այս կատեգորիայի ուսումնասիրության մակարդակը բավականապես մնացել է մյուս հիմնական կատեգորիաների՝ գեղեցիկի, ողբերգականի, կատակերգականի ուսումնասիրության մակարդակին, և այս խնդրում անելիքները դեռևս շատ են: Նույնը կարելի է ասել նաև նրա հակոտնյայի՝

Автор статьи поставил цель, с одной стороны, выявить особенности исторического развития возвышенного, с другой стороны, доказать необходимость изучения противоположной категории – низменного.

- 1 Երկար ժամանակ այս երկը վերագրվել է Կեղծ-Լոնգինին, սակայն փաստերով ապացուցել է, որ այդ երկը նրան պատկանել չէր կարող և գրվել է մ.թ. 1-ին դարում (Տե՛ս՝ О возвышенном, м-л 1966, Ն. Զիստյակովայի վերջաբանը):
- 2 О возвышенном, Կ-ս., 1966, ը, 64
- 3 Անդ, էջ 12
- 4 Անդ, էջ 13
- 5 Անդ, էջ 14
- 6 Անդ, էջ 35
- 7 Անդ, էջ 45
- 8 Հին Հունական ողբերգություններ, Եր., 1990, էջ 292 (թարգ. Զ. Համբարձումյան):
- 9 Տե՛ս О возвышенном, м-л., 1966, с. 69:
- 10 Տե՛ս О возвышенном, м-л., 1966, գրքում Ն. Զիստյակովայի վերջաբանը:
- 11 Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 113:
- 12 Նշվ. աշխ., էջ 115:
- 13 Кант И., Критика способности суждения, Соч., т. 5, м. 1966, с. 272.
- 14 Նշվ. աշխ., էջ 252.
- 15 Տե՛ս Шиллер Ф, Собр. соч. в 8-ми т., т.6, м-л, 1950, с. 211.
- 16 Кант И, Соч. в в-ти т., т.4, часть 1, с. 499.
- 17 Նշվ., աշխ., հ. 5, էջ 277:
- 18 Տե՛ս Винкельман И.И., История искусства древности, м-л, 1933, с. 43.
- 19 Гегель, Эстетика, т.2, м, 1969, с. 72-73.
- 20 Նշվ. աշխ., էջ 84:
- 21 Նշվ. աշխ., էջ 87:
- 22 Տե՛ս Н. Гартман, Эстетика, м, 1958, с. 528.
- 23 Տե՛ս Блок А., Собр. Соч. в 8-мл т., т. 6, м-л, 1962, с. 23-24.
- 24 Անդ, էջ 111:

Արեւոյանը այդպէս էլ վարվում է: Նախ՝ գրախոսականը 18 մեքենագիր էջ է, մքայնաձայն լինելով պատասխան գրում է 77 փոքրադիր թղթի վրա, որը կազմել է 47 տպագիր էջ (տե՛ս Ս. Արեւոյան, Երկեր, հ.

ե., երևան, էջ 453-500), երկրորդ՝ 3. Հարությունյանը սահմանափակվել է 4 գլխով, Աբեղյանը շարադրել է 11 գլուխ:

Հրատարակչության խմբագրությունը, հիարկե, «անդուր» քայլ է կատարել, ավելի ճիշտ՝ հակադարձ, հեղինակին ուղարկելով այն գրախոսականը, որտեղ արժեքավորված կամ քննադատված են տվյալ հեղինակի գիտատեսական հիմնավորումները: Սա 1930-ական թվականների տարածված մեթոդներից էր և բարոյապես խոցելի՝ իրար դեմ հանելով ուսուցչին և աշակերտներին՝ սեպ խրելով գաղափարակից գիտնականների միջև:

Խմբագրությունը, ինչպես ասացինք, այնուամենայնիվ լիովին չի ծածկագրել Գրախոսականի հեղինակի անուն-ազգանունը, որովհետև Գրախոսականում (էջ 10, 13, 16) հիշատակում է նույն «Տեղեկագրում» տպագրված մի այլ հոդվածի մասին (*«Լեզվի մասին», N 3, ե., 1934, էջ 106-141*), այլև *մի հոդված տակ ուղղակի-նշված է 3.3. («Հնչյունների ռիթմը... և շարժման ռիթմը բնախոսորեն կապված են իրար հետ. (էջ 19, ընդգծումներն իմն են՝ 3.3.)»*:

Աբեղյանը «Շեշտը» գլխում կրկին անդրադառնում է այս հարցին՝ գրելով «Այստեղ ծանոթության մեջ ցուցում է արված. *«Այդ մասին տես՝ «Տեղեկագրի նախորդ համարը «Լեզվի մասին» հոդվածի 3-րդ գլուխ»*: Վերջին տարիներին անկարող լինելով կանոնավորապես հետևել մեր գրականությանը՝ ես այդ հոդվածը չեմ կարողացել: Այժմ այս հոդվածի համար կարևոր չեմ համարում կարդալ այն, քանի որ Գրախոսը դրանից է բերել իր համար հարկավորը»:

Հարկ ենք համարում նշել, որ 3. Հարությունյանը «Լեզվի մասին» հոդվածում քննադատում է Սահլի լեզվի քառատար ուսմունքը, բացահայտում նրա սխալները, միաժամանակ առանձին դիտողություններ կան նաև Աբեղյանի հայերենի խոսքի մասերի ուսմունքի վերաբերյալ:

Ուշադրության արժանի է մի հանգամանք էս. գրականագետ 3. Ղանալանյանի վկայությամբ 1934թ. 3. Հարությունյանի ընկերները և մտերիմները առաջարկում են հետ վերցնել այդ գրախոսականը՝ հորդորելով. «Չէ՛ որ դիմացինը Աբեղյանն է, իր սիրելի ուսուցիչը», զգուշացրել են նաև, որ Աբեղյանի շուրջը արդեն ստեղծվել է ծանր մթնոլորտ: Հարությունյանը տալիս է իր համաձայնությունը և խնդրում խմբագրությանը չտպագրել այդ գրախոսականը:

Այդպես էլ Մ. Աբեղյանը չի տպագրում իր պատասխան-հոդվածը: Այն ձեռագիր վիճակում պահպանվում է ԳԱԹ-ի արխիվում: Բայց Աբեղյանի երկերի 5-րդ հատորում է. Ջրբաշյանը այն համարել է «Տաղաչափության» նոր գլուխ և զետեղել 453-500 էջերում:

Վերջում՝ ծանոթագրության մեջ, նշել է, թե ո՛վ է գրախոսականի հեղինակը, ի՞նչ հարցեր է քննարկել, և այսքանը միայն: Եվ որպեսզի բանավիճող կողմերի բերած տեսական ու փաստական հիմնավորումները ավելի պարզ լինեն, հարկ է նշել, թե իրենից ի՞նչ է ներկայացնում գրախոսականը:

Նախ՝ 3. Հարությունյանը բարձր է գնահատում Աբեղյանի այս աշխատությունը՝ հենց սկզբից նշելով. «Աբեղյանը մեր գիտական կուլտուրան մի նոր գանձով էլ հարստացրեց. *«Ծարախյուսությունից»*, «Հայոց լեզվի տեսությունից» հետո նա տվել է «Հայոց լեզվի տաղաչափությունը»..., որը «ոչ միայն որակի և ծավալի տեսակետից իր նախորդը չունի, այլև իր տեսակի մեջ նոր է մեր գրականության համար», և որ «Աբեղյանի տաղաչափությունից առաջ եղել են հատուկորդ դիտողություններ բանարվեստի ձևական կողմերի մասին, եղել են գիտելիքներ ու խորհուրդներ բանաստեղծության տեխնիկայի մասին, սակայն հայ գիտական կուլտուրայի համար առաջին անգամն է, որ տաղաչափությունը ներկայացվում է իբրև *գիտական* համակարգ-ամբողջություն»⁵:

Երկրորդ՝ 3. Հարությունյանը նշում է նաև, որ «Տաղաչափությունը» էլ, *նախորդ աշխատանքների նման, արդյունք է բազմամյա ուսումնասիրության, մանրակրկիտ ու բարեխիղճ դիտողությունների, այդ դիտողական նյութերի մշակման և կամակարգման»*⁶: Եվ որ Աբեղյանը որպես գիտության ճարտարապետ է հանդես գալիս *«Տաղաչափության» մեջ, իսկ որ այս աշխատությունն ունի բերություններ և մեթոդաբանական անընդունելի վերլուծություններ ու բացատրություններ, այդ չի նշանակում, որ կարելի է միայն Աբեղյանի գիտական մտածության մեթոդականությունը, նրա բարձր կուլտուրան հնարավոր է միայն երկու դեպքում՝ կամ գիտության և գիտական անկուլտուրականության դեպքում, կամ չարամտության և կուլտուրական շահանենգության (սպեկուլյացիայի) դեպքում»*⁷:

Երրորդ՝ 3. Հարությունյանը, բարձր գնահատելով «Տաղաչափության» գիտական ու գործնական արժանիքները, միաժամանակ նշում է մի շարք բերություններ, որոնց կոչել է «շարադրական» անհամամասնություններից բխած տեսական որոշակի շեղումներ»՝ իհարկե, գործածելով նաև բանավեճի պատշաճության սահմանները խախտող պիտակավորումներ:

3. Հարությունյանը խստորեն քննադատել է գրքի երկրորդ մասում եղած աբեղյանական մի շարք բնութագրերը և հիմնավորումները: Այսպես՝ «Աբեղյանի ամենաընդհանուր մեթոդական սկզբունքներն են՝ *դիտողությունը և ձևական տրամաբանությունը*. դիտողությամբ նա կուտակում է *նյութ*, ձևական տրամաբանությամբ՝ հետևողականորեն դասակարգում այն: Դիտողությամբ տրվում են գիտության նյութական *նախադրյալները*, ձևական տրամաբանությամբ՝ գիտական մտածության *շարժումը*: Դիտողության ենթարկվում են արտաքին հատկանիշներն ըստ ազգակցականության (*նմանություն-տարբերություն*), իսկ կուտակված նյութերը դասավորվում են ըստ այդ հատկանիշների»⁸:

3. Հարությունյանը Աբեղյանի մեթոդական ընդհանուր սկզբունքները բնութագրում է որպես արիստոտելյան ձևական տրամաբանության արդյունք, որովհետև նա ուսումնասիրվող երևույթները դի-

տարկում է միայն նմանությունների ու տարբերությունների դասակարգումով՝ նշելով նաև, որ Աբեղյանը իր տված սահմանումներն ու բնութագրերը չի բխեցրել պատճառական կապակցությունների բացահայտումներից:

Չորրորդ՝ 3. Հարությունյանի կարծիքով Աբեղյանը տաղաչափությունը դիտարկել է զուտ լեզվական չափանիշներով առանց հաշվի առնելու բովանդակությունը, այսինքն՝ բանաստեղծական արժանիքները (նաև՝ տաղաչափական) ներկայացրել է պատմական զարգացումից կտրված: Առարկություններն ավելի շատ են բանաստեղծական ռիթմին տված Աբեղյանի բնութագրերի ու փաստարկումների հարցերում: Աբեղյանը գրում է. «Ռիթմական զգացումը հատուկ է մարդուս. աշխատանք և հանգիստ, արտաշնչություն և ներշնչություն: Իրենց հաջորդության մեջ կազմում են կյանքի ռիթմը: Ռիթմիկ է մեր արյան շրջանառությունը, ինչպես սրտի զարկերակներից է երևում. ռիթմիկ են և մեր քայլվածքը, աշխատանքի համար կատարված շարժումները և վերջապես, խոսվածքը, որի մեջ շեշտված և անշեշտ վանկերի փոխանակությունը հեշտացնում է շնչառությունը»⁹:

3. Հարությունյանը մեջբերումը կատարել է նույնությամբ, ընդգծել որոշ բառեր և անդրադարձել է *«Հնչյունների ռիթմը... և շարժման ռիթմը բնախոսորեն կապվում են իրար հետ»* արտահայտությանը նշելով, որ «Ռիթմի այս հասկացությունը հիմնովին սխալ է: Նախ ռիթմի զգացումը (անշուշտ, *գիտակցված* զգացման մասին միայն կարող է խոսք լինել, *անգիտակից* զգացումը, եթե այն առաջ չի եկել գիտակցականությունից՝ նվազել, կարդալ և այլն, մարդու *հատկականը* չէ, այլ կենդանու), ոչ թե մարդուն հատուկ է, այլ ձեռք է բերված»¹⁰: Եվ «ռիթմը բխեցնել բնախոսական երևույթներից՝ բացատրություն չէ, այլ տեսաբանական ինքնապատրանք»¹¹: Հայրությունյանը այս հարցում իբրև կռվան ընդունում է, որ կենդանական ու բուսական աշխարհին էլ յուրահատուկ է ռիթմականությունը, «մինչդեռ տաղաչափությունը միայն մարդկային երևույթ է»: Նշում է նաև, որ «տոնարվեստին և բանարվեստին ընդհանուրը ոչ թե «հնչյունն» է, այլ *շեշտը և տևողությունը*: Շեշտի միջոցով է, որ ռիթմը նշանաձուլվում է ինչպես բանարվեստի մեջ, այնպես էլ տոնարվեստի մեջ: Այդ ընդհանրությունը ունի ծննդաբանական արմատը»¹²:

3. Հարությունյանն այստեղ նկատի է ունեցել սկզբնական շրջանում երաժշտության, բանարվեստի, հանդիսարվեստի, պարի մեկ միասնական ամբողջություն լինելու հանգամանքը, որը կոչում է համարվեստի շրջան, իսկ հետագա ճյուղավորումներում՝ յուրաքանչյուրը պահպանել է իր ռիթմականությունը: «Ռիթմականության էական հատկանիշը *ներդաշնակ պարբերականությունն* է: Իսկ ներդաշնակ պարբերականություն կա ոչ միայն ժամանակային արվեստի մեջ որպես շարժման համաչափ բաբախում, այլ նաև տարածական կամ տեսողական արվեստների մեջ որպես համագոյ (սիմուլան) մասերի սիմետրիա: Ժամանակային ռիթմականության տարբերությունը տարածականից այն է, որ առաջին դեպքում պարբերական համաչափությունը նշանդրվում է *շեշտի* միջոցով, երկրորդ դեպքում՝ *գծագրության* բեկման միջոցով. մի դեպքում բեկվում է շարժումը. բեկում առանց ընդհատման կամ, այսպես կոչված ընդհատ-անընդհատություն, մյուս դեպքում՝ գծագրական է: Բեմարվեստն ու պարը համադրություններ են ժամանակային և տարածական արվեստների»¹³:

Այնուհետև, 3. Հարությունյանն անդրադառնում է բանարվեստի և տոնարվեստի, տաղաչափության և լեզվի փոխհարաբերություններին, գտնում, որ Մ. Աբեղյանը հնչյունն ու տոնը նույնացնում է իրար, իրականում տոնը իմաստակիր միավոր չէ, իսկ երաժշտության մեջ՝ իմաստակիր միավորը ձայնաֆրագն է: Աբեղյանն իրոք տաղաչափության ձևի և բովանդակության հարցում, հիմք ընդունելով լեզվական իրականությունները, հանգում է այն եզրակացության, որ «տաղաչափությունը գրականագիտություն չէ, ուստի նաև բովանդակությունը այն չափով նկատի ունի, որ չափով դա ազդում է խոսքի հնչյունական նյութի մետրական արժեքավորման վրա, այսինքն՝ բառերի շեշտի ու ամանակի և առհասարակ խոսքի հիմնական ընթացքի վրա»¹⁴:

Որքան էլ Աբեղյանը իր պատասխան խոսքում փորձել է մեղմացնել, այնուամենայնիվ տաղաչափությունը նկատելիորեն հակադրել է գրականագիտությանը, այլև համահարթել դրանց ժանրային կոնկրետ առանձնահատկությունները, որովհետև ըստ նրա՝ «տաղաչափությունը լեզվական ուսումնասիրություն է և հաշվի է առնվում ձևի նկատմամբ ոտանավորի ռիթմը, իսկ բովանդակության նկատմամբ՝ բառերի բովանդակությունը նրանց նյութական ու ձևական նշանակություններով»¹⁵:

«Տաղաչափությունը *միայն «լեզվական ուսումնասիրություն»* չէ, ինչպես կարծում է Աբեղյանը, գրում է 3. Հարությունյանը: - Տաղաչափության մասին խոսք կարող է լինել միայն այն ժամանակ, երբ լեզուն հանդես է գալիս որպես *արվեստի*, այն է՝ *բանարվեստի* արտահայտության միջոց, երբ լեզուն *միայն* գիտության արտահայտության միջոց լինել, այդ դեպքում տաղաչափությունը որպես լեզվական ուսումնասիրության մասին խոսք չէր կարող լինել»¹⁶:

Եվ այսպես, 3. Հարությունյանը իր գրախոսականում իր գրախոսական բնութագրերը և առաջադրում է իր նկատառումները, որոնց տեսական հիմնավորումները զարգացրել ու խորացրել է փիլիսոփայական, լեզվաբանական և երաժշտագիտական իր աշխատություններում:

Մ. Աբեղյանը «Մի քանի տաղաչափական խնդիրների մասին» պատասխան հոդվածում նկատի է առել հետևյալ հարցերը. 1) չի ընդունել 3. Հարությունյանի տված բարձր գնահատականները, այն համարելով հավուր պատշաճի խոսք, որ սովորաբար ասվում է նոր տպագրված գրքի մասին. 2) Աբե-

ոյանը նյութը շարադրել է մի տեսակ վիրավորված ինքնասիրությամբ և, հակադրվելով գրախոսակա-
նի հեղինակին, ինքը ևս հաճախ գործածել է հեզմական բառեր ու արտահայտություններ. 3) Աբեղյա-
նը տաղաչափության, գրականության ու գրականագիտության, լեզվի ու լեզվաբանության փոխա-
դարձ կապերը տեսականորեն ավելի է հիմնավորել իր Պատասխանում, քան առկա է բուն աշխա-
տության մեջ:

Տաղաչափությունը՝ որպես լեզվաբանական ու գրականագիտական միջակա օղակում ընկած գի-
տություն, սխալ է ըմբռնվել թե՛ Աբեղյանի և թե՛ Հարությունյանի կողմից:

Աբեղյանը, հենվելով Հ. Հարությունյանի տաղաչափությունը որպես ինքնուրույն գիտակարգ ճա-
նաչելու սխալ մոտեցմանը, անդրադառնում է բանաստեղծական չափերի պատմական զարգացմա-
նը, որը մի մասով կապվում է լեզվի զարգացման հետ, իսկ հիմնականում դրանք բացատրում է բա-
նասիրությունը և այն չափանիշներով, որոնցից պետք է օգտվեն գրականության պատմությունը, տա-
ղաչափությունը: Աբեղյանի այս մոտեցումը ճիշտ է և այն հիմնավորված է ժամանակակից լեզվաբա-
նության ու գրականագիտության, ընդհանուր առմամբ բանասիրության կողմից: Դրանք առաջադրում
են ուսումնասիրության ավելի հստակ սկզբունքներ՝ գեղարվեստական ու գիտական խոսքի համա-
կողմանի և բազմազան դրսևորումների քննության համար: Դա համատեքստի բանասիրական վեր-
լուծությունն է, որ պահանջում է գեղարվեստական ստեղծագործությունները ընդգրկել իրենց ներքին
կառուցվածքով, լեզվական միավորների շարահյուսական դրսևորումներով, խոսքի պատկերավո-
րության և լեզվաարտահայտչական միջոցների փոխադարձ կապերի բացահայտումներով, այլև հե-
ղինակի անհատականության, գեղարվեստական երկի և ընթերցողի ընկալման չափանիշների հաշ-
վարկումներով: Հենց սա էլ երկի գեղարվեստական արժեքների վերլուծությունն է, որը վերջին տա-
նամյակներում ողջ հասակով ծառացել է բանասիրության առջև:

Գրականագետ է. Ջրբաշյանը «Գրականագիտության ներածություն» բուհական դասագրքում
(1996) «Գեղարվեստական խոսք» գլխում քննության է առել գրականագիտության և լեզվաբանու-
թյան, լեզվի գեղարվեստական դերի, բառապաշարի առանձնահատուկ շեշտերի հետ կապված հար-
ցերը և, անդրադառնալով պատկերավորման միջոցներին, դրանք բնութագրում է տարբեր երկերից
բերված նմուշների համեմատական վերլուծությամբ: Նշում է նաև, որ քննարկվող հարցերի մեծ մա-
սը լայն առումով վաղուց ի վեր հայտնի է բանասիրությանը:

Հեղինակը մասնավորապես նշում է բանասիրության մեջ եղած գիտական ճյուղերի ընդգրկումնե-
րի ու հետաքրքրությունների սահմանները, որոնք կազմում են երկու մեծ խումբ՝ «նրանցից մեկն
զբաղվում է լեզուների կառուցվածքի փոխհարաբերության ու զարգացման ուսումնասիրությամբ
(լեզվաբանություն կամ լեզվագիտություն), իսկ մյուսը՝ գեղարվեստական գրականության պատմու-
թյան և տեսության հարցերով (գրականագիտություն)»¹⁷:

Միանգամայն ճիշտ է բնութագրվել, որ «բանասիրության այս երկու հիմնական բաժինները դարե-
րի ընթացքում զարգացել են սերտորեն կապված ու փոխադարձորեն ներգործելով իրար վրա»¹⁸:

Դրա վառ արտահայտություններից մեկը համարում է այն, որ տարբեր ժամանակներում գրողնե-
րը հանդես են եկել նաև գեղարվեստական գրականության համակողմանի վերլուծություններով, ընդ-
որում առաջին հերթին բնութագրվել են լեզվի և գեղարվեստական խոսքի փոխհարաբերություննե-
րը: Եվ իրոք, այդպիսի հարցադրումներով հանդես են եկել Խ. Աբովյանը, Մ. Նալբանդյանը, Հ. Թու-
մանյանը, Վ. Տերյանը, Դ. Վարուժանը, Ե. Չարենցը, մեր օրերում նաև Պ. Սևակը և ուրիշներ:

«Բանասիրության պատմությունն էլ իր հերթին շատ օրինակներ է տալիս այն բանի, երբ գիտնա-
կանները հավասար ուժով զբաղվել են ինչպես գրականության, այնպես էլ լեզվի ուսումնասիրու-
թյամբ. շարունակում է գրել է. Ջրբաշյանը: Եթե բավարարվենք միայն հայ գիտնականներով, կա-
րելի է հիշել Ստ. Նազարյանին և Ստ. Պալասանյանին, Մ. Աբեղյանին և Ստ. Մալխասյանին, Ն. Աղբա-
լյանին և ուրիշներին: Գրականագետի և լեզվաբանի զուգակցումը միևնույն անձնավորության մեջ
ինքնին ցույց է տալիս բանասիրության երկու բաժինների ազգակցական սերտ կապը»¹⁹:

Բազմավաստակ գրականագետը նշում է նաև, որ «վերջին տասնամյակներում գիտական-բանա-
սիրական աշխատանքների ծավալման և խորացման հետևանքով մասնագիտացումը բանասիրու-
թյան ներսում ավելի ընդգծվեց, որոշակի դարձավ, ահա թե ինչու մեր օրերում գրեթե անհնար է դառ-
նում լեզվաբանի և գրականագետի համատեղումը մեկ անհատի մեջ»²⁰:

Է. Ջրբաշյանը անընդունելի է համարում նման ինքնամեկուսացման միտումները, որոնք «չէին կա-
րող բացասաբար չներգործել և՛ գրականագիտության, և՛ լեզվաբանության զարգացման վրա: Ահա թե
ինչու մեր օրերում երանդուն փորձեր են արվում վերականգնելու նրանց արդյունավետ համագոր-
ծակցությունը՝ բանասիրության ընդհանուր խնդիրների լուսաբանության համար»²¹:

Այստեղ նկատի է առնված նաև այն, որ «գրականությունը խոսքի արվեստ է, նրա մեջ ամեն ինչ
արտահայտվում է լեզվի միջոցով: Հետևապես՝ գրականագիտությունը «չի կարող շրջանցել գրողի
միակ և անփոխարինելի գեղքի՝ լեզվի կիրառության խնդիրը»:

Է. Ջրբաշյանը «Գրականագիտության ներածություն. քրեստոմատիա» աշխատության «Տաղաչա-
փության» գլխում, ներկայացնելով Մ. Աբեղյանի, Բ. Տոմաշևսկու և Վ. Ժիրմունսկու, Դ. Դեմիրճյանի,
Ա. Տիմոֆևի, Ա. Բահաթյանի, Ե. Չարենցի ուսումնասիրություններում տաղաչափությանը վերաբե-
րող հոդվածները, գրում է. «Տաղաչափությունը բանասիրության ինքնուրույն տեսական բաժիններից

է, իր բավական հստակորեն սահմանված հետազոտական առարկայով՝ գեղարվեստական լեզվի
կազմավորման հատուկ ձև հանդիսացող չափածո խոսքով»²²:

Ուշադրության արժանի է, որ գրականագետը տաղաչափությունը գնահատում է որպես բանասի-
րության ինքնուրույն տեսական բաժին, բայց չի կոչում գիտակարգ: Այստեղ հարկ ենք համարում բե-
րել Բ. Տիմոֆևսկու՝ «Չափածո և լեզու» աշխատությունից մի կարևոր բնութագրություն, ըստ որի «յու-
րաքանչյուր» լեզու մշակում է իր տաղաչափական համակարգը, որն էապես տարբերվում է այլալե-
զու նյութի վրա ստեղծած նմանատիպ համակարգերից»²³:

Տրված բնութագիրը ընդգրկում է և միանգամայն դիպուկ: Բանարվեստը խորապես կապված է
տվյալ լեզվի ներքին հնարավորությունների հետ, բխում է նրանից և պիտի գնահատվի այդ չափա-
նիշներով: Այստեղ տեղին է մեջ բերել Հեզելի մի բնութագրություն. «Բանարվեստի մեջ բառերի զգա-
յառու հնչականությունը և բառերի խմբավորությունը սկզբում դեռևս կապակցված չեն, և բանաստեղ-
ծը պետք է և առաջադրի այս անկանոնականությունը զգայական սահմանագծումներով կարգավո-
րել և այդպիսով հաստատուն շրջագծերի և հնչուն շրջանակների օգնությամբ իր կոնցեպցիային և
նրա կառուցվածքի զգայական գեղեցկություն շնորհել»²⁴:

Այսպիսով, թե՛ Հարությունյանի Գրախոսությունը և թե՛ Աբեղյանի Պատասխանը իրենց մեջ պարու-
նակում են բանարվեստին վերաբերող տեսական ու գործնական բազմաթիվ հարցեր, որոնք չեն
կորցրել իրենց թարմությունը, արդիական են և առանձին դեպքերում յուրովի են ներկայացնում լեզ-
վաբանության ու գրականագիտության փոխադարձ կապերը, այն էլ 1930-ական թվականներին: Ի-
րար հանդեպ ունեցած բարձր հարգանքից ու բարյացակամ վերաբերմունքից դրված ժամանակին
չեն հրապարակել անտիպ Գրախոսականը, որն ամբողջականորեն կամ հատվածաբար անհրաժեշ-
տաբար տեղ պիտի գտներ Մ. Աբեղյանի երկերի 5-րդ հատորի համապատասխան ծանոթագրության
մեջ, քանի որ նման մոտեցում է հանդես բերված ակադեմիական երկերում:

Հատորի խմբագիրը «Ծանոթագրության» մեջ բավարարվել է նշել, որ «Աբեղյանը ոչ միայն մեր-
ժում է իր գրքի մասին արված քննադատական դիտողությունները, այլև մի շարք հարցերում զար-
գացնում է «Տաղաչափության» դրույթները, պարզաբանում այն մեթոդաբանական սկզբունքները, ո-
րոնցով դեկավարվել է իր ուսումնասիրության մեջ: Այս իմաստով ներկա հոդվածը Աբեղյանի հիմնա-
կան տաղաչափական աշխատության մի կարևոր հավելումն է և ընկալվում է իբրև նրա յուրօրինակ
շարունակություն ու ավարտ»²⁵:

Շատ հաճելի: Ժամանակակիցներից ով չգիտեր, թե Աբեղյանի հետ բանավիճելը այնքան էլ հեշտ
չէ: Հավանաբար առաջին համարձակներից էր Հ. Հարությունյանը:

Հ. Հարությունյանը մի քանի տեղով հիշեցնում է իր «Լեզվի մասին» ծավալուն հոդվածը (տես
ՀԽՍՀ մաքսիզմ - լենինիզմի ինստիտուտի «Տեղեկագիր», N3, 1934, էջ 105-141), որտեղ քննադատել
է Ն. Մառի լեզվի տեսության նոր ուսմունքը՝ բացահայտելով լեզվի ծագման ու զարգացման մասին
նրա տված սխալ մեկնությունները և խորհրդային իրականության մեջ առաջիններից մեկն էր, որ ծա-
ռացել էր այդ քարացած ուսմունքի դեմ, որը կանխվեց ուղիղ 16 տարի հետո 1950թ. լեզվի մասին ծա-
գած հայտնի բանավեճերից հետո:

Հոդվածի 2-րդ գլխում քննության է առել քերականական տեսական հիմունքների հետ կապված մի
շարք հարցեր, առանձին դեպքերում քննադատում է ավանդական քերականագիտության որոշ սահ-
մանումներ ու բացատրություններ՝ առաջադրելով խոսքի մասերի իր իսկ դասակարգումները, նորո-
վի գնահատելով հոլովման և խոնարհման համակարգերը և իբրև լեզվական հիմնական իրականություն
ճանաչում է երկը միաժամանակ առանձնացնելով շարադրանքի, խոսքի, ասույթի, բառախմբերի,
բառազույգերի, բառերի, բառածների՝ մեկը մյուսին լրացնող փոխկապակցված միավորները:

Հ. Հարությունյանը տվյալ դեպքում չէր կարող շրջանցել Մ. Աբեղյանի քերականագիտական տե-
սական ու գործնական ներդրումները, որոնք, ըստ արժանվույն գնահատելով հանդերձ, լրջորեն ա-
ռարկում է խոսքի մասերի դասակարգման, հոլովման ու խոնարհման համակարգերի, շարահյուսա-
կան հարցերին տված նրա հիմնավորումները:

Շոշափված են նաև լեզվաոճական որոշ խնդիրներ, որոնց բացատրություններն իրենց ամբողջու-
թյան մեջ հետաքրքրական են և ուշագրավ:

Է. Ջրբաշյանը Հ. Հարությունյանի մասին բավարարվել է գրել. «Բարձր գնահատելով Աբեղյանի
գիրքը՝ նրա մեջ հավաքված և նկարագրված վիթխարի փաստական նյութի համար, սակայն մի շարք
դիտողություններ է անում ուսումնասիրության մեթոդաբանական սկզբունքների մասին: Գրախոսա-
կանը անստորագիր է, սակայն, ինչպես պարզվում է մի շարք տվյալներից, նրա հեղինակը եղել է
հայտնի թարգմանիչ, լեզվաբան ու երաժշտագետ Հակոբ Հարությունյանը»²⁶:

Եվ այսքանը միայն:

Չի նշվել, որ Հ. Հարությունյանը գերազանցությամբ ավարտել է Գևորգյան ճեմարանը - 1910, գրել
է «Կանտի իմացաբանությունը» ծավալուն ուսումնասիրությունը, 1912-19 թթ. սովորել է գերմանա-
կան համալսարաններում, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր է, հեղինակ է տասնյակ աշխա-
տությունների և բազմաթիվ հոդվածների, եղել է նաև Կոմիտասի սիրված մեծատաղանդ աշակերտ-
ներից, համալսարանի դասախոս է, 1941-ին ձերբակալվել և գնդակահարվել է ստալինյան խստա-
կարգի տարիներին:

Եվ ոչ մի խոսք Գրախոսականի գիտական արժեքների մասին, այլ բավարարվել է միայն Աբեղյանի տված պատասխաններով: Եղած աններելի միակողմանիությունը վերացնելու և ստեղծված բացը լրացնելու մտահոգությամբ ստորև հրապարակում են Դ. Դարությունյանի անտիպ գրախոսականը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- 1 Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ե., Երևան, 1971 թ., Ծանոթագրություններ, էջ 503:
- 2 Նշվ. աշխատ., էջ 453:
- 3 ՊԱԹ, Գրական բաժին, Աբեղյանի ֆոնդ, թղթ. N 76, էջ 8:
- 4 Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխատ., էջ 494:
- 5 ՊԱԹ, նշվ. թղթ., էջ 1:
- 6 Նույն տեղում:
- 7 ՊԱԹ, նշվ. թղթ., էջ 2:
- 8 Նույն տեղում, էջ 4:
- 9 Մ. Աբեղյան, Տաղաչափություն, Ե., 1933, էջ 19:
- 10 ՊԱԹ, նշվ. վավերաթուղթ, էջ 8:
- 11 ՊԱԹ, նշվ. վավերաթուղթ, էջ 9:
- 12 Նույն տեղում, էջ 12:
- 13 Նույն տեղում, էջ 13:
- 14 Մ. Աբեղյան, Տաղաչափություն, էջ 16-17:
- 15 Նույն տեղում, էջ 12:
- 16 ՊԱԹ, նշվ. վավերաթուղթ, էջ 15:
- 17 Է. Ջրբաշյան, Գրականագիտության ներածություն, Երևանի պետական լսարանի հրատ, Ե., 1996, էջ 130:
- 18 Նույն տեղում:
- 19 Նույն տեղում, էջ 130-131:
- 20 Նույն տեղում:
- 21 Նույն տեղում:
- 22 Գրականագիտության ներածություն. քրեստոմատիա, Ե., 1984, էջ 180:
- 23 Նույն տեղում, էջ 181:
- 24 Գ. Դեզեկ, Պոեզիա (մի գլուխ «Դասախոսություններ էսթետիկայի մասին» աշխատությունից), «խորհրդ. գրակ.», 1938, N 7-8, էջ 203:
- 25 Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ե., էջ 505:

ՀԱԿՈՒԹ ՊՈՂՈՍԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՊՐՈՖ. Մ. ԱԲԵՂՅԱՆ՝ «Հայոց լեզվի տաղաչափություն»

(1933 թ., Երևան, Հրատ. Մելքոնյան ֆոնդի)

Բաղկոր սրահում է ԳՎԹ, Մ. Աբեղյանի ֆոնդ, N 76 Թղթ.

I

Աբեղյանը մեր գիտական կուլտուրան մի նոր գանձով էլ հարստացրեց - «Շարահյուսությունից» և «Հայոց լեզվի տեսությունից» հետո նա տվեց «Հայոց լեզվի տաղաչափությունը»: Վերջինս իր նախորդների նման ներկայացնում է գիտական *ամբողջական մի դիսցիպլին*^{*}, նախորդներից այն տարբերությամբ միայն, որ նրանք («Շարահյուսությունն» ու «Հայոց լեզվի» տեսությունը) ուրիշների կողմից ևս մշակված և հրապարակված են եղել, թեև որակով և նյութի ընդգրկման ծավալով Աբեղյանի աշխատանքներից անհամեմատ ավելի ցած, մինչդեռ սա՝ («Հայոց լեզվի տաղաչափությունը») ոչ միայն որակի և ծավալի տեսակետից իր նախորդը չունի, այլև իր տեսակի մեջ նոր է մեր գրականության համար և ներկայացնում է մի *նոր գիտական դիսցիպլին մեր գիտական կուլտուրայի ասպարեզում*: Աբեղյանի

* Բնագրում կան լեզվական ու ոճական որոշ անհարթություններ. դրանք նույնությամբ պահպանվել են տպագրական տարբերակում, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Մ. Աբեղյանը իր Պատասխանում նման կարգի դիտողություններ է արել (ծանոթ. խմբ.):

«Տաղաչափությունից» առաջ եղել են հատուկտոր դիտողություններ բանարվեստի ձևական կողմերի մասին, եղել են գիտելիքներ ու խորհուրդներ բանաստեղծության տեխնիկայի մասին, սակայն հայ գիտական կուլտուրայի համար առաջին անգամ է, որ տաղաչափությունը ներկայացնում է իբրև *գիտական* համակարգ-ամբողջություն: Այս է ահա «Տաղաչափության» խոշորագույն արժանիքներից մեկը:

«Տաղաչափությունն» էլ, նախորդ աշխատանքների նման արդյունք է բազմամյա ուսումնասիրության, մանրակրկիտ և բարեխիղճ դիտողությունների, այդ դիտողական նյութերի մշակման և համակարգման:

Աբեղյանն այս աշխատանքով չի նպատակադրել արդեն իսկ մշակված (զեք հիմնագծերով) մի դիսցիպլին կամ այդ դիսցիպլինի որոշ մասը հանրամատչելի ձևով հաղորդել մի ընդարձակ լսարանի: Այստեղ, ինչպես և նախորդ աշխատանքներում, Աբեղյանը ցույց է տալիս, որ իր գիտական բնութագրին դեմ է գիտության տնտեսության մեջ միջնորդ-առևտրականի դեր ստանձնել:

Աբեղյանն այստեղ, ինչպես և նախորդ աշխատանքներում, չի առաջադրում տալ բոլորովին անմշակ կամ միայն որոշ կողմերից մշակված նյութ-գիտական հունույթ կամ գիտական կիսաֆաբրիկատ,- որպեսզի ուրիշներն այնուհետև իրենց գիտական կառուցումներն անեն: Աբեղյանը գիտական արտադրության մեջ տեխնիկական աշխատող էլ չէ:

Աբեղյանը որպես գիտության ճարտարապետ է հանդես գալիս «Տաղաչափության» մեջ, նա այստեղ տալիս է արդեն իսկ կառուցված շենք, գիտական դիսցիպլին:

Կարելի է գտնել Աբեղյանի մեթոդը պակասավոր, նրա մեթոդոլոգիան՝ անընդունելի, նրա երկասիրությունների տեսական հիմունքները՝ խախտու և այլն. սակայն ժխտել նրա գիտական կառուցումների «ոճը», այն էլ խստորեն արտահայտված և կտրուկ գծերով պատկերված, իր տիպի մեջ՝ բյուրեղացած «ոճը», այսինքն՝ ժխտել Աբեղյանի գիտական մտածության մեթոդականությունը, նրա գիտական բարձր կուլտուրան՝ հնարավոր է միայն երկու դեպքում - կամ տգիտության և գիտական անկուլտուրականության դեպքում, կամ չարամտության և կուլտուրական շահանենգության (սպեկուլացիայի) դեպքում:

«Տաղաչափությունը» տալիս է իր ուսումնասիրությանը ենթակա նյութի նկարագրական ամբողջական պատկերը: Հավաքված բազմազան և մեծածավալ նյութը որոշ սկզբունքով հետևողականորեն դասավորված ու համակարգված է: Այդ համակարգության մեջ ամեն մի մաս իր որոշ տեղն ունի ամբողջության մեջ: Եթե կա մասերի անհամաչափություն, ապա այդ ոչ թե գիտական, այլ շարադրական թերություն է: Շարադրական խոշոր թերություն է նաև այն, որ «Տաղաչափության» մեջ նյութի խճողումը մեծ է, օրինակները շատ-շատ են.- կարելի էր գրքի կեսի, նույնիսկ քառորդի ծավալի մեջ նյութը տալ թերևս ավելի կուռ ու կոփ, առանց սխտեմին մազաչափ վնաս տալու. ընդհակառակն:

Գիրքը բաղկացած է երեք հիմնական մասից: Առաջին մասում տրված են ընդհանուր նախադրյալները՝ մի քանի տեսական «շեղումներով»: Այդ մասն ամենից թույլն է հենց այդ տեսական շեղումների պատճառով, որի մասին ստորև կխոսենք:

Երկրորդ մասում տրված են հայերեն ոտանավորների տեսակները: Այստեղ Աբեղյանն արդեն իր տարերքի մեջ է: -Հսկայական նյութ, որ կուտակված է տասնամյակների տոկուն աշխատանքների շնորհիվ, մանրակրկիտ, սուր և նուրբ դիտողություն, որի հիմամբ այդ հսկայական նյութը *նկարագրական* վերլուծության է ենթարկված և դասավորված *ըստ ազգակցության*. հետևողական շարահյուսություն, որի ընթացքում հեղինակը կարողանում է - նյութի ամբողջականությունն ամեն վայրկյան մի ակնարկով ընդգրկելու շնորհիվ - մասերն իրար հետ կապակցել և իրար լրացնելով ամբողջն ստանալ: Այս մասում է արտահայտված ցայտուն կերպով ամբողջ գրքի հիմնական արժանիքը՝ *նկարագրական գլուխգործոց լինելը*: Այս հատկությունը միաժամանակ և «Տաղաչափության» (ինչպես և նախորդ երկերի) գործնական արժեքն է ներկայացնում: Այս բաժնի որոշ մասերի քանակական անհամաչափությունը բնավ չի խաթարում այդ արժեքին:

Երրորդ մասում Աբեղյանն զբաղվում է *հանգով*: Այստեղ Աբեղյանն իր նախագծած նեղ նկարագրական սահմաններից հաճախ դուրս է գալիս և գնահատում է ձևը (հանգը) բովանդակության տեսանկյունից: Սակայն այստեղ էլ, ինչպես և առաջին մասում, Աբեղյանի մոտ տեսաբանականը *լույ շեղումն* է նյութից և անհամակարգ ու պատահական դիտողությունների բնույթ ունի: Այս երրորդ բաժնի տեսաբանական շեղումները, սակայն, հիմնականում ավելի ընդունելի են, ինչ չափով որ հեղինակի ձևն ու բովանդակությունը վերցնում է իրենց միասնության մեջ:

«Տաղաչափությունը», ինչ չափով որ այն բովանդակում է ըստ *արտաքին* հատկությունների (*ըստ ազգակցության*) կարգավորված նյութ,- իսկ այդ կազմում է «Տաղաչափության» հիմնական բովանդակությունը,- ըստամենայնի ընդունելի է: Մենք այստեղ «Տաղաչափության» այդ կողմով չենք զբաղվի: Եվ կարիք էլ չկա, որովհետև այդ կողմից «Տաղաչափությունն» անվերապահ հանձնարարելի է թե՛ տաղաչափությամբ զբաղվող գիտնականներին որպես աղբյուր, թե՛ մեր բանաստեղծներին որպես ձեռնարկ, որ կօժանդակի նրանց, իրենց «տեխնիկային տիրապետելուն», թե՛ նույնիսկ մեր երաժիշտներին, որոնք հայերեն ոտանավորներ են ձայնագրում՝ առանց այդ ոտանավորների տաղաչափությունը հաշվի առնելու, և որոնք տաղաչափության մասին շատ աղոտ պատկերացում ունեն:

Մենք այստեղ կշռափենք մի քանի խնդիրներ, որոնք ընդհանուր *տեսաբանական նշանակություն ունեն* և տաղաչափական երևույթների զուտ նկարագրության շրջանակներից դուրս են գալիս, և որոնք Աբեղյանի մոտ մեր կարծիքով անընդունելի ձևով են գրված: